ԲԱԴԱԼՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

ԳԵՎՈՐԳ ՍԿԵՎՌԱՅՈՒ ՕՐԻՆԱԿԱԾ «ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ

13-րդ դարի 60-ական թվականներին թաթար-մոնղոլական, լենկթեմուրյան բռնակալների պատերազմների ու ավերվածությունների պայմաններում էլ Արևելյան Հայաստանում կազմակերպվում, բարգավաճում և մեծ համբավի են արժանանում Սաղմոսավանքի, Թեղենյաց մենաստանի և, հատկապես, Խոր Վիրապի բարձրագույն տիպի դպրոցները: Ինչպես նկատել է Գարեգին Հովսեփյանը, «…առաջին հերթին դպրոցը վարդապետի անձի հետ էր կապված»[1]:

Վերոհիշյալ երեք դպրոցների հիմնադրումը կապված է միջնադարյան հայ մատենագրության և մշակույթի ականավոր ներկայացուցիչ, հասարակական գործիչ, պատմիչ և մեկնիչ Վարդան Արևելցու անվան հետ, որն իր ծավալած գիտական ու մանկավարժական գործունեությամբ լայն ճանաչում է վայելել ոչ միայն Հայաստանում, այլև նրա սահմաններից դուրս[2]: Նրա հիմնադրած դպրոցներն աչքի են ընկել կրթական բարձր մակարդակով: Հատկապես առանձնացել է Խոր Վիրապի դպրոցը, որը 60-ական թվականներին համարվել է «տիեզերահռչակ, որտեղ ինքն (Վ. Արևելցին) իբրև զարեգակն փայլէր»[3]:

Հայ միջնադարյան բարձրագույն տիպի դպրոցներում ուսանել են վարդապետական ծրագրով[4]: Այն Վարդան Արևելցին առավել հարստացրել, լրացրել է ուսուցողական նպատակով շարադրված իր քերականական աշխատություններով, մեկնություններով, «Աշխարհացոյցով» և այլ գործերով:

Բարձրագույն տիպի դպրոցում սովորողը պետք է գիտակ լիներ նաև եկեղեցական տոների խորհրդին վերաբերող ճառերին: Այս նպատակով էլ Վարդան Արևելցին ձեռնարկել է «Տօնապատճառ» ժողովածուի վերախմբավորումն ու վերակազմումը[5]: Կարևորելով դասագրքի նշանակությունը, հավանաբար Վարդան Արևելցու հանձնարարությամբ իր աշակերտները կատարել են ընդօրինակություններ: Ուսման մեջ կատարելագործվելու համար Վարդան Արևելցու դպրոցում 6-7 տարի ուսումնառել է

---

[1] **Հովսեփյան Գ.**, Խաղբակեանք կամ Պռոշեանք հայոց պատմութեան մէջ, Անթիլիաս, 1969, էջ 254:

[2] **Անթափյան Փ.**, Վարդան Արևելցի, հ. 1, 2, Երեւան, 1987:

[3] ՄՄ թ. 3082 ձեռ., թ. 477ա:

[4] Դպրոցում սովորել են սկզբնական կրթություն ստացած պատանիներ, որոնք ավարտել են ուսումը (6-7 տարի), և ստացել հիմնավոր աստվածաբանական և փիլիսոփայական կրթություն, նաև վարդապետական աստիճան: Տե՛ս **Մովսեսյան Ա.,** Ուրվագծեր հայ դպրոցների և մանկավարժության պատմության (10-15-րդ դդ.), Երևան,1958, էջ 444): Դասավանդվել են «եռյակ» և «քառյակ» գիտությունները, «7 ազատ արվեստները»՝ աստվածաբանական և փիլիսոփայական գիտությունների վերաբերյալ առարկաները: Տե՛ս **Մաթևոսյան Ա.,** Հայոց միջնադարյան համալսարանը, Երևան, 1984 թ: **Խաչերյան Լ.**, Գլաձորի համալսարանը և նրա սաների ավարտական ատենախոսությունները, «Երևանի համալսարանի գիտ. աշխատություններ», Երևան, 1956:

[5] «Տօնապատճառ» ժողովածուները մեզ են հասել տարբեր խմբագրությամբ, ընդ որում վերջին խմբագրողը Վարդան Արևելցին է: Տե՛ս **Անթափյան Փ.**, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 32, 118:

նաև Կիլիկյան Հայաստանի հոգևոր-մշակութային նշանավոր կենտրոններից մեկի՝ Սկևռա վանքի գրչական դպրոցի մեծագույն ներկայացուցիչ Գևորգ վարդապետ Սկևռացին:

Վարդան Արևելցու ուսուցչապետության տարիներին կատարված նման ընդօրինակումներից է Մաշտոցյան Մատենադարանի հմր 3082 գրչագիրը, որի գլխավոր հիշատակարանը պարզում է Գևորգ Սկևռացու ուսումնառության այս շրջանի որոշ մանրամասներ:

Հիշատակարանից տեղեկանում ենք, որ ձեռագիրը գրվել է 1267 թ. «Ի ձեռն տարաշխարհիկ պատանւոյ ումեմն թարմատար գրչի Գէորգեա, ի Կիղիկեան նահանգէն յանմատչելի ամրոցէն Ղամբրաւն կոչեցելոյ…, որ ոչ եթէ իբրու ճարտար գոլով յարհեստ գրչութեան հանձնապաստան…համարձակութեամբ ձեռնամուխ եղև ի գործ, որ ի վեր էր քան զկար նորա այլ… զխարիսխ յուսոյն յԱստուած ընկենլով՝ ձեռն ի գործ արկեալ՝ սատարութեամբ նժդհակցի պանդխտութեանն իւրոյ և դաստիարակի անկատարութեան Յովհաննու քահանայի»[6]:

Վերոհիշյալ գրիչը Գևորգ Լամբրոնացին է, որն իր ուսուցչի՝ Վարդան Արևելցու մասին հիշատակարանում գրել է. «Ի մէծ վարդապետէն և յաստուածազգեաց առնէն Վարդանայ, որ ընդ այն ժամանակս, ի վերա ամենայն մասացն բարեաց՝ որով բոլորն կատարի առաքինութիւն և զուսուցչապետութեանն ևս զգործ ի կիր արկեալ ընդ առնելն լծակցելով, որ ի դուռն Սրբոյն Գրիգորի նստելով՝ զամենայն եկեալսն յաստուածային ուղղէր ճանապարհ»[7]:

«Տօնապատճառի» ընդօրինակումը Գևորգ Սկևռացին սկսել է «ի տիեզերահռչակ սուրբ ուխտն Վիրապին», Սաղմոսավանքում ավարտել է «զառաջին հատոր սրբոյ մատենիս», իսկ ժողովածուի մնացած մասը վերջացրել է «ի մեծահռչակ, հրեշտակակրաւն աստուածաբնակ սուրբ ուխտս Թեղենեաց»: Պարզվում է, որ Վարդան Արևելցին «ի գործ բարւոք ուսուցչապետութեան» շարունակ մի վայրում չի մնացել, այլ գնացել է տարբեր վանքեր: Այս տեղափոխությունը հետևանք էր նաև քաղաքական իրադարձությունների: Մոնղոլական տիրապետության ժամանակ դժվար էր ապահովել «ժամանակն խաղաղութեան» և «տեղիքն անապատ և անդորր»: Այդ պատճառով է, որ Վարդան Արևելցին իր աշակերտների հետ Խոր Վիրապից տեղափոխվում է «առ մեծ իշխանն Քուրդ»՝ նրա մոտ գտնելով համեմատաբար ապահով վիճակ[8]:

Գևորգ Սկևռացու ինքնագիր հիշատակարանը պարզում է, որ այս ձեռագրի պատվիրատուն «սրբազան քահանա», «սպասաւոր բանի», «բանիբուն ճարտարն», «քաջահանճար հռետոր» Գրիգոր վարդապետն է՝ Վարդան Արևելցու հարազատ եղբայրը, «երկուսն էլ հոգևոր որդիք Գրիգոր եպիսկոպոսի Բջնոյ»[9], «որում յոքնատենչ ըղձիւք բաղձացեալ քաջ հռետորն….աստուածայնոց տառից՝ սրբազան քահանայն Գրիգոր սպասաւոր բանի, որոյ ներկրդրեալ կամացն բարեսէր յաւժարութեամբ հոգեշուք ալեաւք ծաղկեալ սուրբ ծերունին աստուածապատուեալ արքեպիսկոպոսն տէր Գրիգոր,[10] ընդ նմին և զհամապատիւ ինքեան ձեռնասուն որդեակս իւր հոգևոր զտէր

---

[6] Մ.Մ. 3082, 476ա:

[7] Նույնը, թ. 477ա:

[8] **Հովսեփյան Գ.,** նշվ. աշխ., էջ 253:

[9] **Աճառյան Հր.**, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. 1, Երևան, 1942, էջ 86:

[10] Գ. Հովսեփյանը Գրիգոր վարդապետի մասին գրում է. «Բջնեցի մականունով յայտնի է ձեռագրերի

Վարդան հարազատ եղբարբ իւրով նախահիշեցեալն Գրիգորիւ… որոյ կամաւք և յօժարութեամբ յանկ ելեալ կատարեցաւ պատճառ նամակս տաւնից ի լրումն բաղձանացն Գրիգորի վարդապետի»[11]:

Ձեռագրի տարբեր էջերում կան փոքրիկ հիշատակագրություններ, ուր գրիչը ընթերցողին խնդրում է հիշել ստացողին, որոնցից երևում է, որ Վարդան Արևելցու եղբայրը սովորական անձնավորություն չի եղել[12]: Վերը հիշատակված արքեպիսկոպոսը՝ Տեր Գրիգորը, Բջնիի Գրիգոր եպիսկոպոսն է, «որ ունէր զվերատեսչութիւն այցելականն դիտման՝ քահանայական դասու կատարող պետութեան Արարատեան նահանգին, ներակայան ունելով զամուրն Բջնի, որ ի նուաղեալ ժամանակիս առինքնասէր վարուք պայծառացեալ իբրև զարեգակն փայլէ յաշխարհի»[13]:

Հիշատակարանի վերջնամասում հեղինակը հիշատակում է Գրիգոր վարդապետին՝ «զհոմանուն սորին» Գրիգոր քահանային, որը «ժամանակաց քրտնաջան վաստակաւք և տքնութեամբ» կրթվել է «առ ոտս սուրբ և արդիւնական վարդապետին մեծի Վարդանայ…»՝ հասնելով «կատարման գիտութեան աստուածային գրոց»[14]: Վերոհիշյալ Գրիգոր քահանան կա՛մ Գրիգոր Բալուեցին է, կա՛մ Գրիգոր Բջնեցին[15]: Հիշատակարանները վկայում են, որ երկուսն էլ կրթվել են Խոր Վիրապի դպրոցում՝ աշակերտելով Վարդան Արևելցուն: Մադենադարանի հմր 1216 ձեռագրի ինքնագիր հիշատակարանում Գրիգոր Բջնեցին իր մասին գրում է. «…Ես Գրիգոր սպասաւոր բանի…ազգաւ Տամբատեցի, որ և մակադրեալ կոչեցայ Բջնեցի, սնեալ և վարժեալ առ ոտս տիեզերալոյս սուրբ և երանաշնորհ ռաբունապետին Վարդանայ»[16]:

Ձեռագրի գրիչը նույնպես վկայում է. «…ռաբունի վարդապետն Գրիգոր մականուն Բջնեցի, բարի անուն, լեալ աշակերտ մեծ վարդապետին Վարդանայ»:[17] Գրիգոր Բալուեցին իր մասին հիշատակում է. «Եւ գնացեալ դադարէր յարևելս՝ յԱրարատեան գաւառն ի վանքն Վիրապի առ հռչակաւոր իմաստասէր Վարդան, որ և դպրոց կարգեալ էր նորա Խ (40) աշակերտաւք»[18]: Գևորգ Սկևռացու հիշատակած Գրիգորը հավանական է, որ Գրիգոր Բջնեցին է: Ձեռագրի 360բ-361բ թերթերում գրված «Յաղագս Տարեմտին ի Վանական վարդապետին ասացեալ» հատվածի ընդօրինակումը կատարվել է Գրիգոր Բջնեցու ձեռքով: Այս փաստը ապացուցվում է ձեռագրական համեմատությունների միջոցով:

Մեծ է հիշատակարանի պատմական արժեքը: Այն հարուստ է ժամանակի քաղա-

---

ստացող – մասնակից Ստեփանոս Օրբելյանի գլխավորությամբ ընդդեմ Ամավարզեցու գումարած ժողովին»», **Հովսեփյան Գ.,** նշվ. աշխ., էջ 260: **Անթափյան Փ.,** նշվ. աշխ., էջ 44:

[11] ՄՄ թ. 3082 ձեռ., թ. 476ա:

[12] ««Զսրբազան վարդապետն Գրիգոր՝ զստացող սուրբ մատենիս – զԳէորգ անարհեստ գրիչ յիշել ի բարի մաղթեմ (470ա): ««Զերջանիկ – զսրբազան արքեպիսկոպոսն զտէր Գրիգոր – նորին ձեռնասուն քահանայ Գրիգոր՝ սպասաւոր բանի յիշել աղաչեմ ի Տէր»» (100ա): ««Զթարմատար գրիչս – զիւր ըղձալի տենչաւք ստացիչն այսր շարագրածութեան զԳրիգոր քաջահանճար հռետոր յիշման բարւոյ ի հանդիպելոցդ մաղթեմ արժանի լինել»» (108բ): Նման հիշատակագրություններ կան նա– 109բ ,198բ, 340 բ , 398ա թերթերում:

[13] ՄՄ թ. 3082 ձեռ., թ. 476ա:

[14] Նույնը, թ. 477բ:

[15] Տե՛ս **Հովսեփյան Գ.,** Զագավանից ժողովը, «Շողակաթ»», Վաղարշապատ, 1913, էջ 46:

[16] **Մաթևոսյան Ա.**, ԺԳ դարի հիշատակարաններ, Երևան, 1989, էջ 533-534:

[17] Նույնը, էջ 534:

[18] **Մանանդյան Հ., Աճառյան Հր.,** Հայոց նոր վկաներ, Վաղարշապատ, 1903, էջ 45:

քական իրադարձությունների արձանագրմամբ, պատմական կարևոր դեպքերի գրանցմամբ. «Ի շրջագայութեան ամենակաց թուաբերութեան Հայկականս ազին տաւմարի, յարաբարդեալ ամաց չորեքտասան յիսնեկաց՝ հանդերձ առաջին կատարեալ թուով վեցեկաւ ընդ տասնեկի շարամանելոյ /1267/ ի բռնակալութեան կողմանցն արևելից բաժնին Ասիոյ, ի վերա յոլովից տիրեալ ազգաց՝ խուժադուժ և բարբարոս ազգին նետողաց, ընդ որոյ գրաւեալ ծառայութեամբ ծանրագոյն լծոյ հարկապահանջութեան ևս առաւել Տունս Հայոց»[19]:

Գրիչը վավերացնում է երկրում տիրող իրավիճակը՝ արտահայտելով այդ ամենի նկատմամբ իր վերաբերմունքը: Պատկերավոր նկարագրություններով ներկայացնում է այն վշտալի իրողությունները, որ կատարվել են Կիլիկիայում և հատկապես Մսրա Սուլթանի արշավանքը. «Բազմաձեռն զաւրու պատրաստութեամբ մահմետական սպայիւ իբր ի ցասմանէ Աստուծոյ ածեալ՝ եմուտ յերկիրն Կիլիկիոյ, որում ոչ կարեցեալ ցդէմ ունէլ զաւրքն Հայոց, անդէն վաղվաղակի թիկունս դարձուցեալ, պարտեալ, յաղթեալ, լքեալ, վայրավատնեալ, ցրուեալ լինէին», ինչպես նաև Հեթում թագավորի երկու որդիներից Թորոսի սպանությունը՝ «կրտսերն սրախողխող եղեալ», Լևոնի գերությունը՝ «զերեցն գերի վարէին… և ընդ ցրուեալ զաւրացն, զի և թագաւորն ևս ոչ եղև պատահեալ յերկրին»:

Այնուհետև գրիչը մեծ դառնությամբ պատմում է բազում ավերածությունների և բռնությունների, բնակավայրերի հրդեհման, եկեղեցիների ավերման, ձեռագիր մատյանների հրի մատնելու, Սիս մայրաքաղաքի այրման՝ «գեղեցկաշէն ապարանաւք և մեծափառ եկեղեցական Սրբովն Սոփեաւ», ժողովրդի գերեվարության, նրա կրած անասելի զրկանքների ու տանջանքների և ավարառության մասին: Այս դեպքերը գրիչը ներկայացնում է որպես նախորդ տարի կատարված իրադարձություններ. «Զի յանցելում ամի ներգրութեան այսր մատենի»: Հիշվում է նաև Կոստանդին կաթողիկոսի մահը՝ «մաւտ ի լնուլ ամին»:

Համատարած բռնությունների ու անիրավությունների, անվերջ պատերազմների հետևանքով աստանդական էր դառնում ոչ միայն ժողովուրդը: Հափշտակվում, կորստյան էին մատնվում արվեստի և մշակույթի թանկարժեք իրեր: Ավարի մաս էին կազմում և տարվում գերի նաև գրչագրերը՝ «ցանկալի և պատուական աւանդ հնութեան ի նախնեաց առ մեզ հասած փափաքելի և հետազօտելի նշխարքները»[20]:

Նման ճակատագիր ունի և Գևորգ Սկևռացու օրինակած «Տօնապատճառը»: Ձեռագրում պահպանվել է ձեռագրի գերության մասին Թումայի հիշատակարանը[21]: Այն գրվել է 1410 թվին: Հիշատակարանից տեղեկանում ենք, որ «յորժամ եկ Թամուրի որդին Ամիրզայն» Բաղեշի վրա, թալանի ժամանակ ձեռագիրը տարվել է գերի «ի Թաւրէժ»: Ինչպես երևում է, գրիչը այն մարդկանցից է եղել, որոնք գիտակցել են գրքի հարգը: Կորցնելով այն՝ Թուման շատ է տանջվել. «Ամենայն ժամ լալոտ աչաւք կացի և աղեխարշեալ ընդդեմ սմա»,- գրում է Թուման: Սակայն իր նվիրական մատյանը փրկելու, ազատելու ոչ մի հնար չի գտել: Ի ուրախություն Թումայի 1410 թվին գիրքը ազատվել է «գերությունից» և վերադարձվել տիրոջը:

Գրչագիրը գերեվարության ժամանակ շատ է վնասվել և տուժել. «Թուլացեալ և

[19] ՄՄ թ. 3082 ձեռ., թ. 276բ:

[20] **Զարբհանալյան Գ.,** Հայկական հին դպրութիւն, Վենետիկ, 1897, էջ 69:

[21] ՄՄ թ. 3082 ձեռ., թ. 260բ:

բրդացեալ են կրունք գրոցս,- նշում է գրիչը,- կտրատեալ և խաւարեալ»: Չնայած ձեռագրի այսպիսի անմխիթար վիճակին, Թումա գրիչը գոհունակությամբ է ընդունում իր թանկարժեք մատյանը՝ «Գիրքս եկաւ»՝ առաջնորդվելով այն համոզմամբ, թե ամեն ինչ անցավոր է, միայն Բանն է հավերժական:

Ձեռագրի 478 էջում զետեղված է ուշ շրջանի մի հիշատակարան: Այն վկայում է, որ ձեռագիրը նորոգվել է 1631-ին «ձեռամբ փծուն գրչի, նուաստ քահանայի»: Գրիչը չի հիշատակում իր անունը: Գրչագիրը ստացել է Բարսեղ վարդապետը՝ «վերադիտող Համիթ մայրաքաղաքի»՝ «ի հալալ արդեանց իւրոց յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և հոգևոր ծնաւղն իւրոյ և ուսուցիչն տէր Սրապիոն վարդապետին, որ եղև կաթողիկոս և անվանուեցաւ Գրիգոր»: Ձեռագիրը որպես հիշատակ դրվել է «ի դուռն Ս. Առաքելոցն»: Գրիչը, իմանալով ձեռագրի արժեքը, նզովքներ է ուղղում այն մարդկանց, ովքեր կհանդգնեն հանել «զսա ի դրանէ Սուրբ Առաքելոցն ծախելով կամ գողանալով կամ գրաւ դնելով ոչ ի մերոց և ոչ յաւտարաց, և թէ ոք յանդգնի՝ զմասն Կայենի և Յուդայի և խաչ հանոցն առցէ»[22]:

Ձեռագրում շատ պարզ երևում են նորոգման հետքերը, որոնք կատարվել են բավական վարպետությամբ, խնամքով և հոգատարությամբ: Նորոգողը վնասված մասերը վերականգնելով՝ լրացրել է աղճատված բառերն ու նախադասությունները: Երբեմն թղթի պատռված մասն այնպես է նորոգվել, որ տեղը հազիվ է նշմարվում: Ձեռագիրը նորոգվել է երկու անգամ՝ 1631-ին և 20-րդ դարում: Ձեռագրին հետագայում հանդիպում ենք Կարապետ արքեպիսկոպոսի ձեռագրերի ընդհանուր ցուցակում, որը հետագայում մտել է Գևորգյան հավաքածուի մեջ:

Ձեռագիրը կազմված է 20,3-10 մեծության թղթե 478 թերթերից[23]: Այն բավական տուժել է. 1-23 թերթերի գրադաշտից պահպանվել է միայն մի փոքրիկ հատված, որը մինչև 163 թերթը աստիճանաբար մեծանում է: 169 թերթի ձեռագիրը պահպանված է ամբողջությամբ՝ մասնակի նորոգումներով:

Գեղեցկագիր է Գևորգ Սկևռացին: Նա լիարժեք տիրապետել է «արուեստ գրոյն»: Ձեռագիրը գրված է հստակ, վարժ, անկաշկանդ գրչությամբ: Գրիչը միաժամանակ օգտագործել է հայերեն գեղեցիկ բոլորգրի հետ հին աղյուսակագիրը, ինչպես նաև երկաթագիրը: Ձեռագիրը գրված է սև թանաքով: Հիմնականում վերնագրերը ուղղագիծ երկաթագիր են և գրված են կարմիր թանաքով: Կարմիր բոլորգրով գրված են նաև ենթավերնագրերը: Գրիչը որոշ հատվածների սկզբում և վերջում գրում է հունարեն[24]: Ձեռագրի 360բ-378բ, 420բ-429բ թերթերը գրվել են այլ գրչի ձեռքով: 378բ էջի հիշատակությունը հայտնում է, որ այդ նյութերի ընդօրինակումը կատարվել է Մանվել գրչի կողմից. «Եւ ի վերայ այսր ամենայնի զՄանվել գրիչս յիշեցէք»: Ձեռագրական համեմատությունները թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ 360բ-361բ թերթերի ընդօ-

---

[22] Նույնը, թ. 478ա

[23] Ձեռագրի արտաքին նկարագրությունը հետևյալն է. մեծություն՝ 20,3-10, նյութը՝ թուղթ, գրությունը՝ միասյուն, տողերի քանակը՝ 32, կազմը՝ մուգ շագանակագույն դրոշմազարդ կաշի, միջուկը՝ տախտակ, աստառը՝ սրճագույն կտավ, սկզբից և վերջից ունի մագաղաթյա պահպանակ՝ բոլորգիծ, երկաթագիր, Ավետարան: Պրակ՝ Ա-ԼԸ, (ԼԱ պրականիշը կրկնված է): Ա-ԼԱ պրակներից 10-ական թերթ ունեն Գ, ԺԵ, ԺԶ, ԼԱ, ԼԲ-ն՝ 11, ԼԴ՝ 8, ԽԱ, Լ, ԼԳ, ԼԴ՝ 7,ԺԲ, ԻԳ՝ 4: Մնացած պրակները բաղկացած են 12-ական թերթերից: 4-ական թերթերից կազմված պրակը թերի չդիտվելու համար գրիչը ԺԲ պրակի ստորին լուսանցքում զգուշացնում է. «Այս տետրս Դ թուղթ է»:

[24] Նման նշումներ կան 138 ա,143ա, 167 ա,131ա,143ա թերթերում:

րինակումը, հավանաբար, Գևորգ Սկևռացու ինքնագիր հիշատակարանի վերջում հիշատակված Գրիգորն է կատարել՝ Գրիգոր Բջնեցին:

Բացի «Տօնապատճառ» ժողովածուից, ձեռագրում ընդօրինակվել են Հովհաննես Սարկավագի «Յաղագս մեծ թուականին» (386բ-368բ), Ներսես Շնորհալու «Գիր հաւատոյ խոստովանութեան» (420բ-431ա), Անանիա Շիրակացու «Յաղագս շրջագայութեան երկնից» (451բ-475ա), ինչպես նաև «Պատճէնք տոմարաց հայոց և հռոմացեցւոյ» (379ա-386բ) և «Ցանկ Յայսմաւուրաց» (389ա-420բ) նյութերը: 474բ թերթում գրիչը ավանդել է իր մորեղբորը՝ Գրիգոր Սկևռացուն նվիրված մի բանաստեղծություն, որի տների սկզբնատառերով շարահարվում է «Գևորգ պատանին է գրեաց», իսկ վերջին տողերով՝ «Գրիգորի վարդապետին»:

Գրիգոր Սկևռացին թեև լավագույնս էր տիրապետում գրչության արվեստին, սակայն խնդրում է անմեղադիր լինել անգամ աննշան թվացող գրչական թերություններին համար: 111ա թերթի տողատակում Գևորգը նուրբ շղագրով գրում է. «Մակար իմ աչքս ելեալ էր քան այսմ հանդիպել, բայց իմ աներկեղութենէ չէր, գիտէ Քրիստոս»: Գրիչը նկատի ունի անզգուշաբար թափված թանաքը, որը վնասել էր բնագրից մի փոքր հատված: Ընթեռնելի լինելու համար գրիչը թափված թանաքի տեղում գրել է կարմրով, ապա վրայից՝ սևով:

Ձեռագրում հանդիպում ենք նաև գրչության գործիքի հիշատակության: Գևորգ Սկևռացու գրիչը պատրաստված է եղել կաղնու փայտից: Գևորգ պատանին ափսոսանքով նշում է. «Տակաւին կաղնի է գրիչս, աւաղ թշվառութեանս»[25]: Հմուտ վարպետի ձեռագրով ավանդված և մեզ հասած այս բնագիրը գրչության արվեստի կարևոր և գեղեցիկ հուշարձաններից է:

«Տօնապատճառ» ժողովածուի և ՄՄ 2771 ձեռագրի բնագրագիտական համեմատությունը հնարավորություն տվեց վերականգնել ինչպես գրչագրի վնասված էջերի բովանդակությունը, այնպես էլ ժողովածուի մեջ ընդգրկված նյութերի ցանկը, որը ժողովածուի բովանդակության և կառուցվածքի մասին հստակ պատկերացում է տալիս:

1. Վասն Դաւթի և Յակոբայ – Սկիզբն տօնից և հոգևոր ուրախութեանց… 11ա-17բ
2. Ի յիշատակի Նախավկային - Ասուածազարդ շուք տօնիս… 17բ-23բ
3. Պետրոսին և Պաւղոսին - Յաստուածաբար սքանչելացն բազումք են… 23բ-8բ
4. Յովնանու և Յակովբի - Աստուածահրաման պատուէր ունէր Իսրայէլ՝ զսկիզբն տաւնին… 28բ-33բ
5. Յաղագս Յայտնութեան ճրագալուցին – Ըստ արարչագործ նորոյ արարչութեան… 33բ-8բ
6. Պատճառ աւուրց արարչութեան – 38բ-70բ
7. Պատճառ Եբրայեցւոց թղթոյն, Սրբոյն Եփրեմի պատճառ թղթոյն – Ի սկզբանէ իսկ թղթոյս ծուփ և խնդիր անկաւ… 70բ-5ա
8. Պատճառ «Քրիստոս ծնեալ» ճառին - Աստուածայայտնութեան խորհուրդ… 75ա-83ա

[25] ՄՄ թ. 3082 ձեռ., թ. 295ա

9. Պատճառ Առաջաւոր պահոց – Յոլովք են բանք վասն այսր պահոց… 83ա-4ա
10. Խորհուրդ Տեառնընդառաջի Քառասնաւրեայ գալստեանն – Փետրուարի ամսոյ, որ աւր չորեքտասան է… 84ա-9բ
11. Յաղագս Բուն Բարեկենդանին – Վասն բարեկենդանին յետին կիւրակէն… – 89բ-100բ
12. Պատճառ Երկրորդ կիւրակէին - Արդ զոր ինչ ընթերցմունք են այսր աւուր… 100բ-2բ
13. Պատճառ Երրորդ կիւրակէին – Սքանչելահրաշ են խորհուրդք միաշաբաթու աղուհացիցն… 102բ-6ա
14. Պատճառ Չորրորդ կիւրակէին - Սքանչելահրաշ համեմատութեամբ կապեալ… 106բ-9ա
15. Պատճառ Հինգերորդ կիւրակէին - Ահաւոր և մեծ է խորհրդոյն Աստուծոյ զօրութիւն… 109ա-115ա
16. Տեսութիւն առաւօտս աւետարանին – Ի Մարկոսի աւետարան ասացեալ… 110ա-11ա
17. Տեսութիւն առաքելոցն - Այսուհետև եղբարք իմ… 111ա-3ա
18. Տեսութիւն ճաշոց աւետարանին – Իբրև հարցաւ ի փարիսեցւոցն… 113ա-5ա
19. Պատճառ Վեցերորդ կիւրակէին - Այն որ նախքան զսա… 115ա-9ա
20. Կարգ և խորհուրդ Յարութեանն Ղազարու - Այս տաւն, զոր կատարէ եկեղեցի… 119ա-23ա
21. Խորհուրդ գալստեան Տեառն յԵրուսաղէմ յաւուր Ողոգոմենին - Զսուրբ արմաւենեացս աւր… 123ա-34ա
22. Խորհուրդ գալստեան Տեառն ծառզարդարի – 130ա-3բ
23. Կանոն Մեծի Երկշաբաթին - Այսր շաբաթու պահք մեծի պասքն… 134ա-6ա
24. Մեծի աւուր Երկշաբաթին – Ըստ կարգի առաջնոյն… 136ա-8ա
25. Մեծի Չորեքշաբաթին խորհուրդ - Եւ երևեցաւ Աստուած Աբրաամա… 138ա-9բ
26. Մեծի աւուր Հինգշաբաթին - Այսմ աւուր սահմանեալ կանոնս… 139բ-44բ
27. Յաւուր Մեծի Ուրբաթին – Որպես զի մեծ են գործք… 145ա-56ա
28. Յաղագս ճրագալուցին խորհրդոց [սաղմոսաց և բովանդակ պահոց] - Զի որպէս սգալի արարածք յաւելուածով հասին… 156ա-9բ
29. Ըստ Յովհաննու Աւետարանին – Յետ այսորիկ աղաչեաց… 160ա-7ա
30. Վասն Զատկին քեզ վայել է աւրհնութիւն – Իսկ կիւրակէին առաւաւտուն ժողովին… 167ա-8բ
31. Պատճառ տաւնի Աշխարհամատրան-Ի շինելն Կոստանդիանոսի… 168բ-9բ
32. Յաղագս վերացման Տեառն ի Ղուկայ աւետարանէն – Մինչդեռ ամենայն տաւնի… 170ա-4ա
33. Յովհաննու Ոսկեբերանի ի գործոյն Մեկնութիւնէ սկիզբն - Բազմացն գիտելի է մատեանս… 174ա-9ա
34. Երկրորդ գալստեանն պատճառ - Եղիցին գաւտիք ձեր պնդեալք… 179ա-81ա
35. Յաղագս իջման Սուրբ Հոգւոյն - Բարի է Աստուած… 181ա-5ա
36. Յովհաննու Ոսկեբերանի Մեկնութիւն Հաւատամքի- Հայր ամենակալ… 185ա-6բ
37. Յաղագս Տապանակին խորհրդոյ - Եւ արար Բէսէղիէղ զտապանակն… 186բ-

91ա

38. Յաղագս տաւնի Վարդավառին-Երևելի արեգակն է ծագելէ Իւրում…191ա-8ա
39. Յաղագս Շողակաթին սուղ ինչ պատճառ բանից-Անդրդուելի հիմնահաստատութեան… 198բ-203ա
40. Ի ննջումն Աստուածամաւր կուսին – Ի գերազանց լուսոյն… 203ա-9ա
41. Վարդանայ Վարդապետի Յաղագս Նաւակատեաց եկեղեցոյ ի բանն առաքելոց տեսութեան յայն, որ ասէ Քրիստոս եկէք – Ի գերազանց լուսոյն… 209ա-15ա
42. Ի խորհուրդ Սուրբ Եկեղեցւոյ - Բարեբանեցէք զԱստուած յեկեղեցիս… 215ա-22ա
43. Յաղագս Սրբոյ եկեղեցւոց ի տաւնին որ ի Տրէ ամսեան կատարի – Ի բազմաց զանազան կարգեաց… 222բ-4բ
44. Յաղագս սրբոյ եկեղեցոյ յԱռակացն Սողոմոնի-Աստուածային իմաստութեամբն… 224բ-30բ
45. Ի մեծի տաւնի Սրբոյ Խաչին զոր Խաչավերաց ասեմք – Ի ժամանակս մեծին Կոստանդիանոսի… 230բ-36ա
46. Յաղագս հիմնարկութեան եկեղեցւոյ – Ժողովէ աստուածային քահանայապետն ի տեղին նուիրեալ… 236ա-7բ
47. Յաղագս Նաւակատեաց եկեղեցւոյ – Մտանեն երեկոյին ի հսկումն յեկեղեցին… 237բ-41ա
48. Պատճառ սրբոց մարտիրոսաց – Յորժամ լուսաւորին հարք հոգևորք… 241ա-3բ
49. Վասն սրբոյ նախահարց – Նախահարք ասին Աբրաամ և որք զկնի նորա են… 244ա,բ
50. Ի խորհուրդ մեծի ուրբաթուն կամաւոր և փրկագործ չարչարանաց և մահու Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի բանն Եսայայ, որ ասէ Տէր ո հաւատաց լրոյ մերոյ՝ Տեսութիւն սրբոյ հաւրն և մեծ հռետորին Գրիգորի Սկևռացւոյ, զոր արարեալ է ի խնդրոյ բարեպաշտ իշխանին Կոստանդեայ տեառն Ղամբրաւնի - Աստուածային խորհրդոցն հազարապետն զարմանալին… 245ա-60բ
51. Բացայայտութիւն առաջին քարոզին գիշերոյ – Ընդ Աստուծոյ և վասն Աստուծոյ… 261ա-71ա
52. Աղաւթք երկրորդ քարոզ մեկնութեան - Զքեն գոհանամք Տէր Աստուած մեր… 264բ-70բ
53. Երրորդ քարոզին մեկնութեան – Վասն գիշերի և ի տուրնջեան… 270բ-9բ
54. Չորրորդ քարոզ մեկնութեան – Վասն ուղղելոյ զգնացս մերք ճանապարհս… 279ա-81ա
55. Քարոզ վասն գտանելոյ մեզ շնորհս և ողորմութիւն - Բազում անգամ յայտարարի… 281-4ա
56. Յուդայ զքեզ աւրհնեն եղբարք քո… 284ա-92բ
57. Աւրհնեալ ես Աստուածազարդ Քրիստոսապսակեալ փայտ սուրբ… 292բ-9ա
58. Բացայայտութիւն երկիր և ի նմանէ ելցէ հաց… 299ա-302ա
59. Արմատ և սկիզբն ամենայն բարեաց է իմաստութիւն Աստուծոյ… 302ա-13ա
60. Խորհուրդ Վարդավառին – Խորհուրդ աւուրս յանուանէն… 313ա-22բ

61. Յաղագս խաչի- Դարձեալ թև նա ոք ելեալ… 322բ-7բ
62. Դաւթի քահանայի ի բանն մարգարէական որ ի Մաղաքիայ է եթէ որդի փառաւոր առնէ զհայր և ծառայ երկնչի ի Տեառնէ իւրմէ - Ամենայն մարգարէքն… 327բ-9ա
63. Նախադրութիւն թղթոյն Յակոբա… 329ա-35ա
64. Նախադրութիւն առաջին թղթոյն Պետրոսի – Պետրոս ինքնին գրեաց… 335ա-8ա
65. Նախադրութիւն առաջին թղթոյն Յովհաննու – Յովաննէս, որ զաւետարանն գրեաց… 338ա-41ա
66. Որդեակ աճեցեալ Յովսեփ, որդեակ իմ նախանձելի… 341ա-8ա
67. Նայեցարուք երկինք և լուիցէ երկիր… 348ա-56ա
68. Զի հուր բորբոքեցաւ ի բարկութենէ Իմմէ… 356ա-60բ
69. Յաղագս Տարեմտին Վանական վարդապետէն ասացեալ… 360բ-6ա
70. Պատճառ Նոր կիրակէի և աւետարանաց կարդացման – Ոմն յիմաստնացն ասացեալ է… 366ա-8ա
71. Աստուածասգեաց Իգնատիոսի Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ - Աստուածապետական առաջնորդն մեր լուսաւոր… 368ա-9բ
72. Դրուատ ասացուածոյ ի բանս Եսաեայ որ ասէ- Վասն այսորիկ այսպէս ասէ… 369բ-7ա
73. Խորհուրդ պատարագի – 377բ-9ա
74. Ամիսք Հայոց, քանիք կրկնակ, կիսակ…-379բ-88բ
75. Տաւնք սրբոց վկայից, զոր կատարէ եկեղեցի որ քանակութեամբ Հայոց և Հռոմոց ամսովք… 389ա-98բ
76. Ստեփանոս այր լի շնորհաւք և զաւրութեամբ առնէր արուեստս…398բ-420ա
77. Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեաց Եկեղեցւոյ գրեալ ի Ներսիսէ հայոց կաթողիկոսէ- Խոստովանիմք զամենասուրբ… 420բ-4ա
78. Ոսկեբերանի պատճառք թղթին Գաղատեաց - Բազում ցասմամբ լի է սկիզբն բանիս… 424բ-6բ
79. Սրբոյ Եփրեմի պատճառք Գաղատացոց թղթին-Գաղատացիքն աշակերտաց… 424ա
80. Գրիգոր Երուսաղէմացոյ Սահմանք զանազանք- Զինչ Աստուած…431ա-7բ